

نگاهی توصیفی تحلیلی بر توان اکوتوریستی گردنه حیران

یوسف درویشی^۱

چکیده

تأثیرات آب‌وهوایی که به همراه جلوه‌های طبیعی که از گذشته مرسوم بوده است؛ امروزه به‌عنوان اکوتوریسم (گردشگری طبیعی) ارزش بالایی دارد که این امر منجر به سفر گروه بزرگی از گردشگران جهان به مناطق طبیعی و نامسکونی و دست‌نخورده جهت تماشای چشم‌اندازهای طبیعی و در اصل به دیدار زیست‌بوم و طبیعت همان گونه که هست می‌پردازد. گردنه حیران یکی از کم‌نظیرترین اکوتوریسم است که در حد فاصل دو ناحیه آب‌وهوای ناحیه خزری استان گیلان و سرد معتدل کوهستانی اردبیل قرار گرفته است و شناخت توان و پتانسیل محیطی آن در جهت برنامه‌ریزی و هم حفاظت آن از اهمیت خاصی برای مدیریت گردشگری برخوردار است، اما متأسفانه تاکنون باید و شاید این توان‌ها شناخته نشده و فقط در حد گردشگری آخر هفته مسافرین از اردبیل و گیلان و با برج‌گذاشتن تله‌ای از زباله بر این اکوتوریسم و یا تخریب توسط سرمایه‌داران با اهرم ثروت و قدرت با پدیده‌ای به نام ویلاسازی، این اکوتوریسم ناجوانمردانه تصرف شده است. ما در این پژوهش سعی در بررسی توان‌ها محیطی این اکوتوریسم بی‌نظیر هستیم. روش تحقیق میدانی و تحلیلی توصیفی بوده و برای جمع‌آوری داده‌ها از روش کتابخانه‌ای و مشاهده میدانی استفاده شده است. نتایج پژوهش بیانگر آن است که گردنه حیران پتانسیل فوق‌العاده اکوتوریسمی هم در قالب اقلیم و هم ژئومورفولوژی دارد که مدیریت مناسب در جهت بهره‌برداری از آن نشده است؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود، با کنترل تصرف این منطقه توسط موجودات ناشناخته و برنامه‌ریزی مناسب در جهت حفاظت از این توان محیطی، همت روزافزون انجام پذیرد.

واژگان کلیدی: اکوتوریسم، اقلیم، ژئومورفولوژی، گردنه حیران

۱- استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه پیام نور تهران، ایران، phddarvishi@yahoo.com

بیان مسئله

افزایش روند استفاده از زمین در سال‌های اخیر حاکی از آن است که استفاده نابه‌جا از منابع و امکانات طبیعی زمین خسارت‌های جبران‌ناپذیری را به عرصه‌های طبیعی در گستره جهانی وارد می‌سازد. هرچند درصد کوچکی از سطح کره زمین برای ایجاد مراکز سکونتی توسط انسان اشغال شده و ۱۱ درصد آن به کشتزارها لکن افزایش آسایش و رفاه‌طلبی میزان منابع طبیعی کره زمین را به‌طور روزافزونی کاهش می‌دهد (ای. فنل. دیوید، ۱۳۸۵: ۶۰). با توجه به وضعیت آب‌وهوایی عوامل و عناصر اقلیمی اغلب سرزمین‌های روی زمین برای سکونت انسان خیلی سرد، خیلی خشک، خیلی گرم و مرطوب یا خیلی مرتفع و ناهموارند، تنها پایکوه‌ها دارای شرایط مناسب زیستی از جمله آب‌وهوای مناسب و خاک حاصلخیز بوده و کشاورزی در آن رونق دارد. با وجود آن در حال حاضر این سرزمین‌ها شرایط زیستی جانوران و گیاهان را تأمین کرده و به تجدید آب‌وهوا کمک می‌کند و مکان‌هایی را برای تفریح فراهم می‌آورند (مخدوم، ۱۳۸۲: ۲۰).

بهره‌برداری از عرصه‌های طبیعی از اول خلقت ادامه داشته و مایحتاج انسان و کلیه موجودات زنده از این طریق تأمین می‌شود. بهره‌برداری از محیط‌های طبیعی تا زمانی که به صورت متعادل بوده و کاربری‌ها رعایت شده باشد، واکنش‌های متقابل انسان و طبیعت به صورت هنجار، خسارت‌های کمتری به طرفین وارد می‌کند؛ ولی برعکس زمانی که بهره‌برداری‌ها به صورت ناموزون و بی‌رویه باشد واکنش‌های به‌صورت سیل و فرسایش و طغیان و بیابان‌زایی و... حادث می‌شود در سال‌های اخیر اثرات تخریبی فعالیت‌های انسانی در محیط‌های طبیعی زمینه زوال و انهدام بسیاری از منابع و امکاناتی را که نسل حاضر و آینده برای زندگی و شکوفائی به آن وابسته هستند، فراهم کرده است (جی. ام. ادینگتون، ۱۳۷۴: ۳۳). بدیهی است برای ایجاد و هماهنگی بین رابطه انسان با طبیعت بدو نیاز به توان اکولوژیک محیط طبیعی و ارزیابی آن دارد. استفاده نادرست از سرزمین بدین معنی است که از زمین و آبی به تناسب توان و پتانسیل آن استفاده نمی‌شود.

محمدی (۱۳۸۳) در مورد جاذبه‌های اکوتوریستی ایران مطالعات زیادی را انجام داده و به این نتیجه رسیده که در هیچ‌کدام از بخش‌های صنعتی، کشاورزی، خدماتی و تجارت کشور امکان دستیابی به چنین سطحی از رشد و قابلیت بازگشت سرمایه وجود ندارد. رهنمایی (۱۳۷۸) در طرح جامع گردشگری استان اردبیل در مورد توان اکولوژیکی و اکوتوریستی مناطق و تعیین پتانسیل‌های گردشگری فعالیت‌های ارزنده‌ای انجام داده است.

جهت بهره‌برداری ابتدا نیاز به شناخت توان اکولوژیکی محیط طبیعی و ارزیابی آن دارد و هدف آن استفاده از ظرفیت برد و به اندازه توان و پتانسیل محیطی است گردنه حیران به‌ویژه در حوضه آبریز آق‌چای به وسعت ۸۴۷۴/۱ هکتار از توابع بخش مرکزی شهرستان آستارا در غرب فلات

آذربایجان و داخل حوضه سیاسی استان گیلان و مرز استان اردبیل و همچنین مرز جمهوری آذربایجان قرار دارد (رهنمایی، ۱۳۷۸). این گردنه یکی از مشهورترین و زیباترین گردنه شمالی کشور بوده و بخشی از ارتفاعات تالش تحت تأثیر دو سیستم جوی (جریان‌ات غربی و شرقی) و ارتفاع از سطح دریا قرار دارد و از نظر طبقات اقلیمی به دو قسمت سرد کوهستانی و معتدل کوهستانی تقسیم می‌شود که وجود رودخانه دائمی و همچنین سایر پتانسیل‌های طبیعی به‌ویژه جنگل سرسبز و وجود چشم‌اندازهای طبیعی از قبیل صخره‌ها، آبشارها و چشمه‌ها از نظر تفرج گسترده و متمرکز و سایر قابلیت‌های اکولوژیک بررسی شده و ارزیابی توان اکوتوریستی در جوار توسعه پایدار و تلفیقی از فاکتورهای دیگر اقتصادی و اجتماعی مطلوب‌ترین نوع کاربری تحت شرایط مشخص اقتصادی و اجتماعی تعیین می‌شود.

با توجه به وسعت، وضعیت، توپوگرافی، مسایل جغرافیایی و اقلیمی در ارتباط با مسائل اکوتوریسم ضرورت دارد عوامل مؤثر اقلیمی قابلیت‌های موجود، محدودیت‌ها فرصت و تهدیدها شناسایی شده و میزان اثرات متقابل عوامل مذکور بررسی و با توجه به توان اکولوژیکی منطقه در خصوص آن برنامه‌ریزی شود. با توجه به طرح مسئله فرضیه زیر در جهت بررسی علمی که مطرح می‌شود این است: (۱) گردنه حیران دارای توان اکوتوریسمی بسیار مناسبی است؛ (۲) این اکوتوریسم به دلیل عدم برنامه‌ریزی در حال نابودی است و (۳) به تناسب توان محیطی گردشگری که دارد، استفاده بهینه از آن نشده است. که سعی ما بر این است که در این پژوهش به ارزیابی میدانی این فرضیه‌ها بپردازیم.

مبانی نظری

امروزه استفاده از عرصه‌های طبیعی به‌صورت یک صنعت نوپا جهت درآمد اقتصادی کشورهای جهان در برنامه‌ریزی‌های دولتی از اولویت خاصی برخوردار بوده، به‌طوری‌که در بعضی از کشورها که از نظر صنعتی چندان توسعه‌یافته نیستند از جمله کشورهای آفریقایی که دارای مناطق زیبا و یک و دست‌نخورده‌اند، تنها محل درآمد اقتصادی کشور آنان وابسته به صنعت اکوتوریسم همچنین ترکیه و... متکی به درآمد ناشی از مسافرت‌های توریستی و اکوتوریستی است (الگوی ارزیابی طرح‌های گردشگری و طبیعت‌گردی سازمان ملل متحد، ۱۳۸۴). در این راستا کشور ما ایران که از نظر اقتصادی کاملاً وابسته به درآمد نفتی بوده دست‌اندرکاران و برنامه‌ریزان دولتی برای جلوگیری از اقتصاد تک‌محصولی (با توجه به اینکه نفت در آینده به اتمام خواهد رسید) اقدام به شناسایی و ارزیابی مناطق زیبا و بکر به منظور بالابردن سطح درآمد بومیان محلی و افزایش درآمد اقتصادی

کشور و همچنین بالابردن سطوح حفاظتی از عرصه‌های طبیعی توسط بومیان، فرهنگسازی و جلوگیری از زوال سنت‌ها، فرهنگ‌های بومی و نرخ رشد مراجعین اقدامات زیربنایی در رابطه با مسئله اکوتوریسم انجام می‌دهد (فانی، ۱۳۹۰: ۳۹). با یک نظر اجمالی می‌توان اظهار کرد که هر ساله بر سطح بیابان‌های کشورمان افزوده می‌شود و در آینده خطری بزرگ ما را تهدید می‌کند؛ لذا در همین راستا بهره‌برداری غیراصولی از منابع و معادن و خاک موجب خشم طبیعت و درنهایت بروز سیل، فرسایش قهقراپی رودخانه‌ها و سیل‌ها موجب شده که انسان خسته از جامعه صنعتی هرچند گاهی به دامنه‌های طبیعی با زیبایی‌های بکر پناه ببرد و خود را فارغ از هرگونه وابستگی، همان‌گونه که در فطرت او نهاده شده، به صورت آزاد و رها نسبت به سپری کردن اوقات فراغت به دور از دغدغه‌های اجتماعی و شلوغ برنامه‌ریزی کند (غازی، ۱۳۷۹: ۲۶).

اصلی‌ترین فعالیت اکوتوریسم بر پایه طبیعت است که بنابر تعریف سفری مسئولانه به مناطق طبیعی بوده که در صورت برنامه‌ریزی صحیح، کاربری مناسب از طبیعت است که از لحاظ اقتصادی می‌تواند تأثیر مثبت بر زندگی جوامع بومی داشته باشد (Butler, R. W, 2002). موقعیت اکوتوریستی ایران در مرحله نخست ناشی از شرایط توپوگرافیکی آن در جوار منطقه پرفشار جنب حاره است. وجود رشته‌کوه‌های البرز، زاگرس، سبلان، سهند، با دارا بودن چندین قله مرتفع در دل یک منطقه خشک و بیابانی مجموعه‌ای از چشم‌اندازهای کوهستانی و جنگلی با شرایط اقلیمی معتدل و حتی همراه با یخچال‌های دائمی ایجاد کرده‌اند (اردکانی، ۱۳۷۹: ۳).

یافته‌های پژوهش

محدوده مطالعاتی و موقعیت جغرافیای آن

محدوده مورد مطالعه در شمال غربی آستارا از توابع استان گیلان بوده که از طرف شمال به حوضه آبریز بهارستان جمهوری آذربایجان، از سمت شرق به رودخانه آستاراچای، از جنوب به حوضه آبریز لوندویل و از غرب به حوضه آبریز رودخانه قره‌سوه در استان اردبیل محدود می‌شود. مختصات جغرافیایی محدوده مطالعه بین ۴۸ درجه طول شرقی ۳۸'18 درجه عرض شمالی در بالاترین نقطه آبریز است. حوضه مورد مطالعه از سمت شمال در فاصله ۳۰ کیلومتری شهر اردبیل و از سمت جنوب به فاصله ۳۰ کیلومتری شهر آستارا واقع شده و تنها راه اصلی ارتباطی حوضه مورد نظر از طریق جاده حیران امکان‌پذیر بوده حوضه آبریز آق‌چای یکی از شعبات رودخانه آستاراچای زیر حوضه دریای خزر با جهت جنوبی - شمالی بوده و یکی از زیباترین گردنه‌های شمالی کشور در آن قرار دارد (رهنمایی، ۱۳۷۲).

زمین‌شناسی منطقه مطالعاتی

منطقه حیران از نظر زمین‌شناسی در زون البرز غربی - آذربایجان واقع شده و مطابق بررسی‌ها سنگ‌های این محدوده از دوران مزوزوئیک، سینوزوئیک و کواترنز وجود دارد. سنگ‌های آتشفشانی بخش اعظم منطقه را شامل می‌شود و مابقی آن را سنگ‌های دوران دوم و اندکی رسوبات کواترنز تشکیل داده است (زنده‌دل و همکاران، ۱۳۷۷). از نظر ژئومورفولوژیکی حوضه مورد مطالعه جزو واحد شمالی و قسمت شمالی ارتفاعات تالش بوده که با عنوان واحد تالش معروف است و از دره سفیدرود تا زمین‌های پست مغان کشیده شده است و یک خط شکستگی بزرگ بنام گسل آستارا آن را جدا کرده است. گسل آستارا که به گسل تالش معروف است؛ درواقع فلات آذربایجان را در مقابل فرورفتگی خزر قرار داده است. این گسل روند جنوبی - شمالی دارد و امتداد شمالی آن وارد خاک جمهوری آذربایجان می‌شود. جابه‌جایی زمین در امتداد گسل آستارا عاملی بوده که کوه‌های تالش نامتقارن شوند که نتایج آن شیب بسیار تند به سمت دریای خزر و شیب ملایم به طرف فلات آذربایجان است. نیمه شمالی تا گردنه حیران به بعد در خاک جمهوری آذربایجان واقع شده و در آنجا یک سری چین‌های می‌سازد که در آن فرم زمین در تبعیت از ساختمان آن است.

دامنه شرقی دارای شیب تند به سوی دریا و دامنه غربی شیب ملایمی به سوی دشت اردبیل دارد. در مطالعات مربوط به حوزه آبخیز بحث حساسیت سنگ‌ها نسبت به فرسایش اهمیت زیادی دارد؛ زیرا مسائل مهمی از قبیل میزان رسوب‌دهی، نفوذ آب‌های جوی، همگی وابسته به این فاکتور مهم است. (رهنمایی، ۱۳۷۲) به‌طورکلی با توجه به بررسی‌های توپوگرافیکی، کاربری اراضی، زمین‌شناسی و لیتولوژیکی منطقه قسمت جنوبی حوضه دارای سنگ‌های نسبتاً مقاوم با شیب متوسط بین ۱۵ تا ۳۵ درصد و کاربری جنگلی متراکم در مقابل فرسایش دامنه‌ای مقاوم بوده و بجز در کناره رودخانه به دلیل خاک برگ سطحی خاک و اثرات جنگل فرسایش ناچیز بوده و تنها در اطراف مناطق مسکونی فرسایش قابل ملاحظه وجود دارد. قسمت غربی منطقه با پوشش سطحی زمین است. در زیرحوضه آستاراچای رگه‌ای با سنگ کنگلومرای پلی‌ژنیک وجود دارد که جاده دسترسی اردبیل - آستارا روی آن کشیده شده و این رگه از نظر سنگ‌شناسی در طبقه حساس قرار دارد و اطراف آن نیز به دلیل توریستی‌بودن منطقه و ساخت‌وسازها بیشتر تهدید می‌شود. (سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری استان اردبیل، ۱۳۸۶).

شاخصه‌های توان اکوتوریسم منطقه

توپوگرافی

بدون شک یکی از عوامل مهم در ویژگی‌های اقلیمی عامل توپوگرافی است ارتفاع و تغییرات ارتفاع و جهت‌گیری رشته‌کوه‌ها در برابر جریانات هوایی جزو عوامل اصلی در به‌وجودآمدن اقلیم یک منطقه است. ارتفاعات تالش که به‌صورت جنوبی و شمالی به‌صورت دیواری کشیده شده و موجب بارش اروگرافیکی از منبع رطوبتی دریای خزر می‌شود که عامل مهم در تنوع آب‌وهوای این ارتفاعات محسوب می‌شود (رهنمایی، ۱۳۷۸).

عرض جغرافیایی

عرض جغرافیایی زاویه و مدت تابش و در نتیجه بیلان انرژی را تعیین می‌کند که یکی از عوامل اساسی اقلیمی است. همان گونه که گفته شد این منطقه در بین عرض جغرافیایی ۳۸ درجه در شمالی‌ترین قسمت ایران قرار دارد که اختلاف زاویه‌ای در حدود ۱۵ درجه را با قسمت جنوبی ایران در زاویه تابش آفتاب سبب می‌شود. به همین دلیل این منطقه کلاً از جمله مناطقی است که بعد از سواحل خزر کمترین میزان انرژی در مقایسه با مناطق مرکزی و جنوبی کشور را دریافت می‌کند (درویشی، ۱۳۹۵).

جریان‌های هوایی

سومین عاملی که در اقلیم یک منطقه بسیار تأثیر دارد جریانات هوایی است به‌طورکلی سه جریان هوایی آب‌وهوای منطقه را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

جریان هوای مدیترانه‌ای

با ماهیت معتدل و دریایی از طرف مغرب وارد کشور شده و استان اردبیل و ارتفاعات حیران را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

جریان هوای سیبری مرکزی

دومین توده هوایی جریان هوایی سیبری آسیای مرکزی است که ماهیتی خشک و سرد دارد. این جریان از سمت شمال و شمال شرق پس از عبور از دریای خزر و جذب رطوبت با برخورد به این ارتفاعات موجب بارش می‌شود. (درویشی، ۱۳۹۵). در فصل زمستان مقدار زیادی از رطوبت آن در دامنه‌های شرقی تالش تخلیه می‌شود و با سرما و افزایش میزان رطوبت همراه است. در فصل تابستان سبب کاهش شدت گرما و خنک‌شدن هوا می‌شود.

جریان هوای اطلس شمالی

سومین جریان هوایی جریان اطلس شمالی یا اسکندیناوی است که دارای ویژگی سرد و بحری است و از سمت شمال و شمال غرب وارد منطقه می‌شود. ورود این توده هوا توام با سرمای شدید و بارش برف است. علاوه بر عوامل یاد شده باید از وجود دریای خزر به عنوان یک عامل مهم دیگر در تعیین خصوصیت اقلیمی منطقه نام برد. دریای خزر از جمله عوامل منطقه‌ای است که حیران را از شرایط مثبت خود یعنی ورود بخارات و تعدیل درجه حرارت بهره‌مند می‌کند (زنده‌دل و همکاران، ۱۳۷۷).

دمای هوا

این شاخص مهم‌ترین پارامتر اقلیمی است و توزیع جغرافیایی مقدار آن در منطقه متغیر است و به ارتفاع و سایر عوامل وابسته است. بررسی دمای هوای محدوده مطالعاتی به دلیل عمر کمتر اکثر ایستگاه‌های منتخب با استفاده از داده‌های آماری ۳۰ ساله ایستگاه اردبیل و ۲۰ ساله آستارا انجام گرفته که اختلاف ارتفاع عامل اختلاف دما و پوشش گیاهی و در یای خزر به عنوان عامل اثرگذار در نوسانات دمایی بوده. متوسط سالانه دمای ایستگاه‌های هواشناسی اردبیل و آستارا که تقریباً فاصله برابر به ارتفاعات حیران دارند بین ۸/۹ تا ۱۸/۵ درجه سانتی‌گراد در نوسان است (درویشی، ۱۳۹۵).

به‌طوری‌که میانگین حداقل دمای ایستگاه آستارا به ترتیب ۵/۶ (دی) ۵/۷ (بهمن) و ۷/۴ در آذرماه و میانگین حداقل دمای ایستگاه اردبیل به ترتیب ۱/۷ - (بهمن)، ۱/۵ - (دی) و ۱/۹ در آذرماه ثبت شده که دلیل کاهش میزان دما در بهمن ماه اردبیل اثرات برف و سرمای کوهستان سبلان بوده است. مطابق بررسی‌های به‌عمل‌آمده بین ارتفاع و دمای منطقه متوسط درجه حرارت محدوده مطالعاتی ۱۰ درجه سانتی‌گراد برآورد شده است. در ارتفاعات به ۹ درجه سانتی‌گراد و در مصب رودخانه آق‌چای که به رودخانه آستاراچای می‌رسد به ۱۱ درجه سانتی‌گراد تغییر می‌کند (زنده‌دل و همکاران، ۱۳۷۷).

ژئومورفولوژی

منطقه حیران قسمتی از ارتفاعات تالش در غرب فلات آذربایجان بوده و بررسی نقشه توپوگرافی منطقه مطالعاتی نشان می‌دهد پدیده مشخص توپوگرافی واحد کوهستانی از دو جهت شرقی و غربی قابل تفکیک بوده به‌طوری‌که قسمت غربی با شیب ملایم و با اختلاف ارتفاع حدود ۲۰۰ متر از سطح دشت اردبیل قرار داشته و از نظر تیپ توپوگرافی از تپه‌های کم‌ارتفاع محسوب می‌شود. در صورتی‌که سمت شرقی با اختلاف ارتفاع ۱۷۰۰ متر از سطح دریا و با شیب تند به عنوان یک واحد مرتفع کوهستانی است. واحد کوهستانی مذکور با جهت جنوبی - شمالی با فاصله نسبتاً کم از

دریای خزر قرار داشته و با جذب مقدار زیادی از رطوبت دریای خزر و انتقال آن از طریق دالان‌های موجود به قسمت غربی نقش زیادی در تثبیت وضعیت موجود با اشکال فرسایشی نسبتاً کمتر دارد (سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری استان اردبیل، ۱۳۸۶).

به‌طوری‌که اختلاف ارتفاع ۴۰۰ متر در خط الرأس موجب کانالیزه‌شدن رطوبت به قسمت غربی کوهستان می‌شود و ادامه رشد جنگل معروف فندقلو مدیون وجود دالان‌های نفوذ رطوبت خزری از این حوضه آبریز و محافظت در چند دهه گذشته می‌شود. حوضه آبریز آق‌چای با اختلاف ارتفاع ۱۴۰۰ متر از شمالی‌ترین قسمت استان گیلان (محل تونل حیران با ارتفاع ۱۷۰۰ متر) شروع شده و با دو زیرحوضه با ارتفاع تقریباً مشابه به رشته‌کوه تالش می‌پیوندد. حداقل ارتفاع حوضه مورد مطالعه ۳۰۰ متر در مصب و بیشترین ارتفاع آن ۱۷۰۰ متر از سطح دریا در دو قسمت شمالی و جنوبی زیرحوضه‌های مذکور است. در ضلع شمال (تونل جده حیران) و جنوب محدوده (ارتفاعات نیارق) دو قله با ارتفاع ۱۷۰۰ متر وجود دارد که دارای شیب تند به دو طرف حوضه است و موجب بارش اوروگرافیک در ارتفاعات مذکور شده و همچنین مانع نفوذ رطوبت به داخل حوضه شغاله‌دره و نیارق می‌شود. که این دو زیرحوضه از نظر پوشش گیاهی ضعیف‌تر از سایر قسمت‌های ارتفاعات تالش در محدوده استان اردبیل بوده و غیر این دو قله بیشترین قسمت منطقه دارای ارتفاعی بین ۱۲۰۰ - ۱۴۵۰ متر داشته و در وسط این دو قله قرار دارند (همان منبع).

تحلیل قابلیت‌ها و محدودیت‌های محیطی منطقه با رویکرد اکوتوریسم

پوشش گیاهی

وضعیت اقلیمی و قابلیت خاک، موجب تنوع پوشش گیاهی منطقه شده و با توجه به بازدید میدانی و تحلیل تصویر ماهواره‌ای لندست ۷ سال ۲۰۰۵ میلادی ۴۷/۲ درصد از سطح محدوده را پوشش جنگلی کم‌تراکم با گونه غالب پهن‌برگان و سوزنی‌برگان از قبیل ممرز، بلوط، افرا و سرو بوده و در رتبه دوم از نظر کاربری اراضی جنگلی با تراکم متوسط با گونه‌های فوق‌الذکر است. در اولویت سوم از نظر تراکم گیاهی مراتع متوسط ۱۱/۲ درصد از سطح محدوده را پوشش می‌دهند که اکثراً در زیرحوضه آبریز آستاراچای قرار دارد. گونه غالب مرتعی منطقه شامل گون، بوته‌های نسترن وحشی، جو وحشی است. بین فعالیت عوامل انسانی از جمله آبادی‌ها، جاده‌ها، با تخریب جنگل و تغییر کاربری جنگلی به مرتع ارتباط وجود دارد (سبحانی، ۱۳۸۹). به‌طوری‌که بیشتر آبادی‌ها در زیرحوضه آستاراچای و سطوح کم‌ارتفاع زیرحوضه آق‌چای قرار داشته که نه تنها این آبادی‌ها با توسعه خود جنگل را تخریب می‌کنند؛ بلکه مسیر رفت‌وآمد بین این مراکز سکونت و همچنین به دلیل تمرکز دام در اطراف روستاها و چرای مفرط شدیداً تخریب شده است.

قابلیت‌های طبیعت‌گردی حوضه آبریز آق‌چای (حیران)

بررسی پتانسیل‌های موجود منطقه حیران در زمینه گردشگری نشان می‌دهد این منطقه از نظر چشم‌اندازهای طبیعی به‌ویژه از نظر دسترسی از طریق جاده اردبیل - آستارا به محدوده رودخانه دائمی آستاراچای، آق‌چای و مرز بین‌المللی جمهوری آذربایجان وجود آثار تاریخی در محدوده گردشگری جلوه‌هایی از زندگی روستایی و عشایری در منطقه جزو قابلیت بوده و شیب نسبتاً زیاد جاده و پیچ‌وخم‌های تند و عدم استاندارد راه ارتباطی اردبیل - آستارا، نبود تأسیسات مناسب خدماتی در کنار رودخانه‌ها و چشمه‌ها ازدحام جمعیت در ایام اوج در کنار جاده و عدم رعایت مسائل بهداشتی از سوی مراجعین به‌عنوان محدودیت، آلودگی محیط زیست، ازبین‌رفتن جنگل و تخریب مرتع به‌عنوان تهدیدات و امکان توسعه و تعریض بزرگراه اردبیل - آستارا و رونق سفر به محدوده، تقویت اکوتوریسم، ایجاد یک منطقه هدف گردشگری در فصل تابستان، معرفی منطقه به‌عنوان یک ذخیره‌گاه ژنتیکی و توریسم فرهنگی و بهره‌وری از این امر در جذب گردشگری فرهنگی به‌عنوان فرصت‌ها بوده که دارای قابلیت‌های فوق‌العاده برای جذب گردشگر است. طی یک بررسی انجام شده و با استفاده از تبدیل ارزش‌های کیفی به کمی منطقه حیران براساس گزینه‌های اکولوژیکی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ارزیابی شده‌اند که ۵۳ درصد از این منطقه از نظر اکولوژیکی، ۲۹ درصد از نظر اقتصادی، ۱۰ درصد از نظر اجتماعی و ۸ درصد از نظر فرهنگ بومی دارای اهمیت برای گردشگری بوده است (محمدی ۱۳۸۳).

قابلیت‌های اکولوژیکی منطقه حیران

از نظر گردشگری علمی در زمینه اکولوژیکی که شامل اقلیم، هیدرولوژیکی، زمین‌شناسی، پوشش گیاهی، گونه‌های جانوری و کاربری اراضی است. پوشش گیاهی به‌ویژه جنگل سرسبز هیرکانی با ۴۷ درصد به‌عنوان مهم‌ترین، متنوع‌ترین و وسیع‌ترین قسمت، کاربری اراضی با ۲۲ درصد به دلیل تنوع کاربری و تناسب با جاذبه‌های گردشگری و اقلیم با ۱۵ درصد به دلیل اثرات آن در افزایش یا کاهش توریسم در جذب گردشگر نقش دارد (پارساوند، ۱۳۸۸).

قابلیت اقلیمی منطقه حیران

از نظر اقلیمی با توجه به تأثیر ارتفاع بر درجه حرارت که دارای وابستگی معکوس شدید است و محدودیت‌های موجود موجب می‌شود حدود پنج ماه از سال در این منطقه یخبندان شدید باشد و با توجه به رابطه مذکور در ارتفاعات به این محدودیت افزوده می‌شود. هرچند اقلیم زمینه‌ساز

شرایط مناسب زیستی در این منطقه شده اما بررسی‌های به‌عمل‌آمده نشان می‌دهد قابلیت اقلیمی در این منطقه برای جذب گردشگری ۱۵٪ درصد است و با توجه به کل اثرات اقلیم فصل تابستان با ۵۷ درصد و دارای ۳ فراوانی، فصل بهار با ۲۶ درصد و دو فراوانی و فصل پاییز ۱۲ درصد و یک فراوانی و فصل زمستان با ۱ درصد دارای قابلیت برای جذب گردشگر است (پارساوند، ۱۳۸۸).

قابلیت زیرساختی منطقه حیران

زیرساخت‌ها به‌عنوان پارامتر اقتصادی یکی از عوامل مهم برای توسعه منطقه به‌ویژه در جذب گردشگر محسوب می‌شوند؛ ولی نقش زیرساخت‌ها در مکان‌های گردشگری یکسان نبوده به‌طوری‌که متناسب با مدت زمان ماندگاری موقعیت جغرافیایی و نزدیکی به کانون خدمات‌رسانی اثرات زیرساخت‌ها تغییر می‌کند. واقع‌شدن جاده اصلی اردبیل - آستارا در داخل حوضه آبریز آق‌چای آستارا موجب رونق اقتصادی منطقه و خروج این محدوده از بن‌بست، دسترسی راحت برای تبدیل پتانسیل‌های موجود بالقوه کاهش هزینه ساخت‌وساز و تسهیل در رفت‌وآمد به منطقه می‌شود. این بررسی نشان می‌دهد به دلیل محدودیت‌های موجود از جمله حفاظت جنگل، برق به‌عنوان نماد مدرنیسم به‌عنوان عامل خیلی مهم مطرح نبوده و در حال حاضر توریسم در سطح محلی و منطقه‌ای به‌صورت کوتاه‌مدت جهت فرار از زندگی یکنواخت شهری از این خطه سربیز استفاده می‌کند و منطقه به‌صورت سنتی و بکر باقی مانده است (رهنمایی، ۱۳۷۸).

قابلیت کاربری اراضی منطقه حیران

نقش کاربری اراضی در جذب و سرمایه‌گذاری در زمینه گردشگری بر کسی پوشیده نیست که دریافت زمین رایگان، تغییر کاربری آسان و انجام مانور برای مکان‌یابی برای توریسم متمرکز و استفاده از مناظر زیبای طبیعی و شکار وحش قابلیت‌های کاربری مرتعی در این زمینه است که در خصوص کاربری اراضی و به‌ویژه کاربری جنگلی و مرتعی این منطقه توانایی جذب منطقه حیران است. وجود رودخانه، چشمه و چاه نه‌تنها آب موردنیاز شرب و بهداشت توریسم را تأمین می‌کند؛ بلکه موجب ایجاد چشم‌انداز زیبا به‌ویژه در منطقه حیران شده است.

قابلیت تفریحی و ورزشی منطقه حیران

از نظر تفریحی و ورزشی منطقه حیران دارای پتانسیل‌های زیادی است. این منطقه به‌عنوان زیستگاه حساس جنگلی بوده که در نزدیکی این منطقه گونه گیاهی سوسن چلچراغ یکی از گونه‌های نادر بوده همچنین دارای پستاندارانی از جمله خرس قهوه‌ای، گراز وحشی و... و نیز پرندگانی از قبیل انواع

پرندگان شکاری و خشکزی و کنارآبی است. طبق محاسبات به عمل آمده در زمینه جذب گردشگر و استراحت نسبت به سایر عوامل در جذب گردشگر از نظر تفریحی و ورزشی حائز اهمیت بوده است. منطقه حیران در فصل گرم سال به دلیل آبوهوای مساعد از توان خوبی برای انجام فعالیت‌های ورزشی از جمله دوچرخه‌سواری و اسب‌دوانی برخوردار است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

منطقه مورد مطالعه به عنوان یک گردنه زیبای طبیعی به دلیل پوشش مناسب گیاهی و اقلیمی دارای شرایط ویژه برای طبیعت‌گردی بوده که اثرات سوء گردشگری موجب تخریب و کاهش کاربری جنگلی در دهه اخیر شده است؛ لذا به دلیل اهمیت آن از نظر اکوسیستم جهانی و منطقه‌ای مطالعات مذکور برای بهره‌برداری بهینه از طبیعت انجام گرفته است. این حوضه به دلیل واقع شدن مابین دو اقلیم (خزری و نیمه‌خشک) و اختلاف شدید دما و بارش و به تبع آن تغییر پوشش گیاهی اختلاف میزان نفوذ باران، فرسایش و سیل در دو طرف ارتفاعات تالش و به تبع آن تجمع و فشار توریسم موجب توسعه اقتصادی در دو سوی ارتفاعات و تخریب جنگل سرسبز در این حوضه از مشخصه‌های آن بوده است. قرار گرفتن حوضه مورد مطالعه در نزدیکی دریای خزر و منطقه معتدله که محل وزش بادهای غربی است عامل عمده کنترل‌کننده اقلیم این حوضه است که ریزش‌های جوی زمستانی را به دنبال داشته و در افت شدید درجه حرارت منطقه اثر فوق‌العاده دارد. عامل پستی و بلندی و تشعشع خورشیدی و نیز سه جریان هوایی عمده بر محدوده مورد مطالعه تأثیرگذار است. اقلیم محدوده مورد مطالعه در یک ارزیابی کلی جزء گروه (سرد مرطوب) قرار می‌گیرد. بررسی پتانسیل‌های موجود منطقه حیران در زمینه گردشگری نشان می‌دهد وجود جنگل سرسبز و چشم‌اندازهای طبیعی زیبا و همچنین عبور جاده اردبیل - آستارا از داخل محدوده یک قابلیت ویژه در زمینه گردشگری بوده و وجود رودخانه آستاراچای، آق‌چای و مرز بین‌المللی وجود آثار تاریخی در محدوده گردشگری، جلوه‌هایی از زندگی روستایی و عشایری در منطقه جزو این قابلیت را افزایش داده است هرچند شیب نسبتاً زیاد جاده و پیچ‌وخم‌های تند و عدم استاندارد راه ارتباطی اردبیل - آستارا، نبود تأسیسات مناسب خدماتی در کنار رودخانه‌ها و چشمه‌ها ازدحام جمعیت در ایام اوج در کنار جاده و رعایت نکردن مسائل بهداشتی از سوی مراجعین به عنوان محدودیت محسوب می‌شود، از بین رفتن جنگل و تخریب مرتع به عنوان تهدید است و امکان تعویض بزرگراه اردبیل - آستارا و رونق شهر به محدوده ایجاد یک منطقه هدف گردشگری در فصل تابستان معرفی منطقه به عنوان یک ذخیره‌گاه ژنتیکی، تقویت اکوتوریسم و

توریسم فرهنگی و بهره‌وری از این امر در جذب گردشگری فرهنگی به‌عنوان فرصت‌ها است. از نظر اقلیمی با توجه به تأثیر ارتفاع بر درجه حرارت که دارای وابستگی معکوس بوده و محدودیت‌های موجود موجب می‌شود، حدود پنج ماه از سال در این منطقه یخبندان شدید باشد. قابلیت اقلیمی در این منطقه برای جذب گردشگری مناسب بوده است. زیرساخت‌ها به‌عنوان پارامتر اقتصادی یکی از عوامل مهم برای توسعه منطقه به‌ویژه در جذب گردشگر محسوب می‌شوند، واقع‌شدن جاده اصلی اردبیل - آستارا در داخل حوضه آبریز آق‌چای موجب رونق اقتصادی منطقه و خروج این محدوده از بن‌بست و دسترسی راحت برای تبدیل پتانسیل‌های موجود بالقوه کاهش هزینه ساخت‌وساز و تسهیل در رفت‌وآمد به منطقه می‌شود. به دلیل محدودیت‌های موجود از جمله حفاظت جنگل، برق به‌عنوان نماد مدرنیسم به‌عنوان عامل خیلی مهم مطرح نبوده و در حال حاضر توریسم در سطح محلی و منطقه‌ای به‌صورت کوتاه‌مدت جهت فرار از زندگی یکنواخت شهری از این خطه سرسبز استفاده می‌کند و منطقه به‌صورت سنتی و بکر باقی مانده است. در کنار قابلیت‌های منطقه از نظر گردشگری، محدودیت‌ها و تنگناهایی نیز جهت انجام برنامه‌های گردشگری طبیعی از قبیل مشکلات موجود در شبکه ارتباطی امکانات زیربنایی و تأسیساتی وجود دارد که برطرف کردن این مشکلات و محدودیت‌ها مستلزم عملیاتی است که باید در مطالعات و اجرای طرح مدنظر قرار گیرد، با وجود آن بررسی‌های به‌عمل‌آمده نشان می‌دهد، در صورت یک برنامه‌ریزی منسجم و حفاظت عرصه‌های جنگلی محدودیت‌های اساسی از نظر زیربنایی و همچنین از نظر زیست‌محیطی وجود ندارد که باعث ایجاد مشکلی جدی اجرا و بهره‌برداری پروژه‌های گردشگری طبیعی شود.

با توجه به موارد فوق پیشنهاد‌های زیر جهت بهبود شرایط مطرح می‌شود:

۱. از ساخت‌وسازهای غیرمجاز در این گردنه جلوگیری شود و حتی ساخت‌وسازهای سال‌های اخیر نیز باید حکم تخریب گرفته شود، تا منطقه هویت خود را بازسازی کند.
۲. با توجه به تراکم پوشش گیاهی جنگلی در حاشیه رودخانه‌ها، در انجام طرح‌های گردشگری و همچنین توسعه مراکز سکونت‌ی از جمله روستاها به حفاظت از حریم رودخانه‌ها باید توجه کامل شود.
۳. نصب دستگاه‌های هشداردهنده آتش‌سوزی جنگل و طغیان سیل در مناطقی که تمرکز توریسم و روستانشینان وجود دارد.
۴. معرفی جاذبه‌های توریستی منطقه به گردشگران داخلی و خارجی که در صورت اقدامات لازم و راه‌اندازی تأسیسات رفاهی موردنیاز می‌تواند مهم‌ترین جاذبه گردشگری استان و حتی شمال غرب محسوب شود.

منابع

- ای. فنل. دیوید، (۱۳۸۵)، مقدمه/ی بر طبیعت‌گردی، ترجمه اولادی قادیکلایی، بابلسر: انتشارات دانشگاه مازندران، چاپ اول.
- باباخانی و همکاران (۱۳۶۷) ژئومورفولوژی/ایران، تهران: سازمان زمین‌شناسی.
- جی. ام. ادینگتون و ام. ای. ادینگتون، (۱۳۷۴)، اکوتوریسم، اکولوژی فعالیت‌های تفریحی صنعت جهانگردی، ترجمه اسماعیل کهرم، تهران: انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست، چاپ اول.
- درویشی، یوسف، (۱۳۹۵)، «تحلیلی بر توان اکوتوریستی گردنه حیران با تأکید بر نقش عوامل آب‌وهوایی»، مجموعه مقالات دومین همایش ملی فرهنگ، گردشگری و هویت شهری، کرمان: مؤسسه علمی پژوهشی مهراندیشان ارفع.
- رهنمایی، محمدتقی (۱۳۷۸) طرح جامع گردشگری استان اردبیل.
- زنده‌دل، حسن و دستیاران، (۱۳۷۷)، مجموعه راهنمای ایرانگردی، استان اردبیل، نشر ایرانگردان، چاپ اول.
- سازمان حفاظت محیط زیست (۱۳۸۴)، الگوی ارزیابی اثرات زیست‌محیطی طرح‌های گردشگری و طبیعت‌گردی برنامه عمران ملل متحد. تهران: سازمان حفاظت از محیط زیست.
- سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری استان اردبیل، (۱۳۸۶).
- سبحانی، بهروز (۱۳۸۹)، «شناخت پتانسیل گردشگری اردبیل»، نشریه مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، سال اول، شماره ۴، ص ۱۱۸
- شرکت آب‌اندیشان آذر (۱۳۸۶)، مطالعات اکوتوریستی منطقه حفاظت‌شده آق‌داغ
- غازی، ایران (۱۳۷۹)، «نگرشی تحلیلی بر مدل تکامل فضایی در برنامه‌ریزی توسعه گردشگری»، مجله علوم انسانی دانشگاه اصفهان؛ ویژه‌نامه تاریخ، جغرافیا، علوم اجتماعی، شماره ۲۲.
- فانی‌ثانی، فاطمه، «بررسی اکوتوریسم در مناطق حفاظت‌شده استان مازندران، مطالعه موردی خشک‌داران»، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشکده منابع طبیعی و علوم دریایی گروه محیط زیست دانشگاه تربیت مدرس.
- فرهمند، برات (۱۳۸۲)، سبلان‌نگین/ایران، نشر مؤسسه فرهنگی و انتشاراتی پازینه، چاپ اول.
- مخدوم، مجید (۱۳۸۲) شالوده‌آمایش در زمین، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- مجنونیان، هنریک (۱۳۷۷)، راهنمای آماده‌سازی پارک ملی و مناطق حفاظت‌شده برای توریسم، تهران: نشر اتحادیه جهانی محیط زیست.
- منصوری، مهدی (۱۳۷۸)، «اکوتوریسم و توسعه پایدار»، مجله آموزش رشد جغرافیا، شماره ۶۸، سال هجدهم.
- Fennell, D. A. & Eagles, P. F. J, (1990) , "Ecotourism in Cistercian: a Concept Framework", The Journal of Park and Recreation Administration.
- Havegeard, Can, "Ecotourism", The Journal of Tourism Studies, vol. 15, No. 2.
- Holand, Steven, M, (2006) , "Cluster Analysis", University of Georgia, Athens.
- Butler, R. W. (2002) , "Ecotourism - Hasid Achieved Maturity or HAS The Bubble Burst Pacific".

